

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ДИСФУНКЦІЙ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Присвячено дослідженню концептуальних підходів, покладених в основу державної політики подолання інституційних дисфункцій сучасних господарських систем. Проаналізовано теоретичне підґрунтя механізму реалізації деструктивного впливу неефективних інституцій на економічні системи та особливостей здійснення інституційного вибору індивідами між альтернативами. Описано практичний досвід інституційного реформування у різних країнах у контексті здійснення державної політики з протидії неефективним інституціям та визначено ефективність цих заходів на основі додаткового аналізу статистичних даних за останні роки. За результатами дослідження обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо подолання інституційних дисфункцій як складової частини стратегії реформування національних економік.

Ключові слова: сучасні економічні системи; інституційне середовище; інституційні зміни; інституційні дисфункції; неефективні інституції.

Постановка проблеми. Загальновізнано, що проблематика подолання інституційних дисфункцій є вкрай неоднозначною, оскільки інституційні аномалії можуть виникати та існувати в кожному інституційному середовищі. Інституційні дисфункції трактуються як порушення ефективного функціонування будь-якої інституції або ж системи інституцій переважно якісного характеру [4, с. 5]. Вони не є абсолютно новим явищем для економічних систем, але при цьому саме ступінь їхнього деструктивного впливу на економічні відносини є визначальним фактором, що актуалізує питання пошуку шляхів протидії аномаліям із застосуванням методів інституційного реформування. Зазначена проблема є особливо актуальною і для економіки України, яка характеризується розбалансованістю інституційного середовища з численною кількістю дисфункцій, що сповільнюють розвиток вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що окреслена тематика є актуальною теоретичною проблемою в межах досліджень нової інституційної теорії. Загалом усі праці з проблематики інституційних дисфункцій можна поділити на три окремі блоки: проблеми виникнення інституційних дисфункцій, особливості їх закріплення та існування, шляхи їх подолання. Особливе місце серед цих блоків посідає саме останній, який обґрунтовує практичні шляхи протидії деструктивному впливу інституційних дисфункцій на розвиток економічних систем.

Проблеми інституційного розвитку економічних систем є складовою частиною мейнстріму сучасної економічної думки. При цьому увагу багатьох вітчизняних (В. Бодров, Т. Гайдай, Н. Гражевська, А. Гриценко, Л. Дейнеко, В. Липов, Г. Пилипенко, В. Тарасевич) і закордонних дослідників (Д. Ассемоглу, О. Вільямсон, Т. Еггертсон, Кр. Хартвел, Дж. Ходжсон) привертають проблеми пошуку шляхів подолання інституційних дисфункцій економічних систем і роль держави в цих процесах.

Базисну основу дослідження інституційного розвитку та аналізу інституційних дисфункцій заклав Д. Норт. При цьому вчений спирався на фундаментальне припущення про те, що "історія має значення", оскільки пройдений суспільством історичний шлях детермінує подальшу траєкторію економічного розвитку, обмежуючи таким чином набір альтернатив [6]. На думку Кр. Хартвела, дослідження інституційного змісту, особливостей реалізації і суперечностей державного має не лише теоре-

тичне, але й вагоме науково-практичне значення [13], відтак науковець активно досліджував інституційний зміст, особливості реалізації, проблеми й суперечності економічних реформ у процесі становлення, функціонування і розвитку ринків у перехідних економіках. Л. Гуїсо у своєму дослідженні приділяє увагу шляхам подолання інституційних дисбалансів, які виникають у процесі поступової економічної інтеграції [12], а А. Пракаш зазначає, що необхідність пошуку ефективних способів протидії інституційним дисфункціям обумовлена тим, що їхній деструктивний вплив зростає у міру того, як все сильніше активізуються глобалізаційні процеси в сучасному світі [14].

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми Незважаючи на ґрунтовні дослідження закордонних та вітчизняних фахівців у цій сфері, до цього часу залишаються невизначеними та дискусійними багато аспектів зазначеної проблематики, зокрема шляхи подолання інституційних дисфункцій. У цьому контексті дослідження концептуальних підходів державної політики подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем із метою обґрунтування пріоритетних напрямів їх інституційного реформування є нагальним завданням економічної науки та господарської практики. Отже, **метою дослідження** є розкриття особливостей здійснення інституційного вибору індивідами та формування на цій основі змісту концептуальних підходів державної політики до подолання інституційних дисфункцій. Об'єктом дослідження є комплекс інституційних заходів держави щодо протидії інституційним дисфункціям. Предметом дослідження є концептуальні підходи, покладені в основу державної політики подолання інституційних дисфункцій.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження служили загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема теоретико-методологічні новації сучасної інституційної теорії, предстваники якої спираються на базові положення теорії інституційних змін. У процесі дослідження автором застосовано міждисциплінарний, компаративний та статистичний аналіз, а також системний підхід разом з використанням табличних та графічних методів візуалізації даних. На початку статті було висвітлено особливості здійснення деструктивного впливу інституційних дисфункцій на сучасні економічні системи та розкрито основу здійснення індивідами інституційного вибору. На основі цього автор обґрунтовує напрями подолання інституційних дисфункцій, спираючись

на досвід інституційного реформування різних країн. На завершення статті за результатами проведеного аналізу, обґрунтовано практичні рекомендації стосовно інституційних трансформацій вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Особливістю негативного впливу інституційних дисфункцій на інституційне середовище є зменшення загального рівня витрат (трансакційних, фінансових тощо) окремої групи бенефіціарів інституційної дисфункції, що призводить до нерівномірного збільшення цих же витрат для соціуму загалом. Варто наголосити, що різниця між зазна-

ченими показниками є вкрай нерівномірною, що проявляється в тому, що загальний рівень витрат для громадськості перевищує будь-які отримані індивідуальні вигоди окремих суб'єктів господарювання. Це призводить до того, що інституції не можуть повноцінно виконувати свою головну функцію – економію трансакційних витрат і, як наслідок, описане спричинює наростання розбалансованості інституційного середовища [3, с. 5]. Як головний деструктивний наслідок існування інституційних дисфункцій знижується загальна ефективність інституційного середовища (рис. 1).

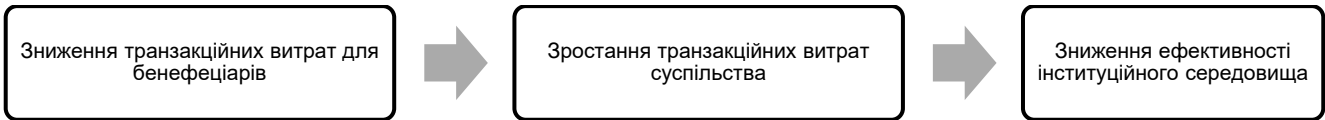

Рис 1. Деструктивний вплив інституційних дисфункцій на інституційне середовище економічної системи

Джерело: розроблено автором на основі [3, с. 5].

На нашу думку, концептуально доречним є ототожнення інституційних дисфункцій з неефективними інституціями. Якщо взяти до уваги той факт, що інституційні дисфункції не підвищують загальний рівень інституційної ефективності, а тільки зменшують його, то, відповідно, вони не створюють додаткової інституційної "вигоди" або ж стимулів для розвитку, тобто цілком виправдано можуть синонімізуватися з неефективними інституціями [8].

Передумови аналізу способів подолання інституційних дисфункцій передбачають наявність певного переліку теоретичних обмежень. Ці обмеження полягають у необхідності здійснення вибору для індивіда між двома можливими альтернативами: неефективною та ефективною інституціями. При цьому розподіл інституцій на ефективні та неефективні можливий лише з точки зору інституційної системи загалом, а не з погляду окремого індивіда. Варто враховувати, що цей вибір індивіда є обмежено раціональним або ж він індивідуально вирішує, як поводитися за певних обставин під час обрання, виходячи з набутих знань, навичок, доступу до інформації та ступеня її повноти, обмеженості часу тощо. Вибір кожної з можливих альтернатив здійснюється за рахунок самостійної оцінки обсягу трансакційних витрат, яких знає індивід, обравши один і одночасно відмовившись від іншого варіанта. Ідеться про здійснення попереднього компаративного аналізу та обирання "найкращого" варіанта, пов'язаного, на думку індивіда, з меншим рівнем витрат і більшими вигодами.

Ураховуючи наявні теоретичні напрацювання в межах як класичної, так і сучасної поведінкової економічної теорії, слід наголосити на необхідності врахування того факту, що, здійснюючи вибір з декількох можливих альтернатив, індивід послуговується більше власними егоїстичними інтересами, ніж суспільними [15]. Хоча інституційна економічна теорія онтологічно практично не збігається з

поведінковою економікою, однак може запозичити це положення та інтерпретувати його як твердження про те, що користувачі інституційної дисфункції перейдуть до моделі поведінки в межах правового поля лише за умов, коли сума трансакційних витрат переходу виявиться меншою за витрати функціонування чинної неефективної норми без урахування можливої суспільної вигоди і витрат.

Зазначене твердження є важливим в контексті розуміння теоретичного підґрунтя наявних розбіжностей у концепціях людської поведінки, які беруться за основу в межах різних течій економічної теорії, оскільки індивідуальний егоїстичний інтерес не є притаманним для людини соціальної (*homo sociologicus*), яка часто представлена в наукових працях як синонім людини інституційної (*homo institutus*). При цьому такий егоїзм є головною ознакою класичної концепції людини економічної (*homo oeconomicus*). Тобто це чи не єдиний поведінковий аспект за яким людина інституційна, що згідно з основою теоретичного підходу під час здійснення вибору перебуває під впливом інституційних чинників (правових, культурних тощо) і є основою досліджень інституційної економічної теорії, споріднюється з класичним прикладом людини економічної і розходиться зі згадуваною людиною соціальною [1, с. 13] (рис. 2).

Описане явище не є чимось абсолютно новим, оскільки сучасна інституційна теорія поєднує елементи неокласики, де концепція людини економічної отримала своє друге дихання, та елементи традиційного інституційного аналізу [2 с. 112]. Таким чином, за описаним поведінковим аспектом протиставлення суспільного та індивідуального інтересів, людина інституційна може повністю знехтувати загальною інституційною ефективністю чи неефективністю інституційного середовища в момент здійснення вибору заради задоволення власних інтересів.

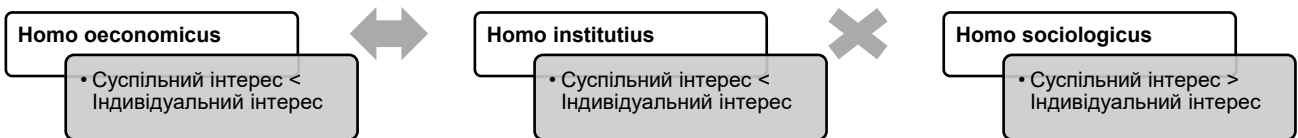

Рис 2. Співвідношення суспільних та індивідуальних інтересів у теоретичних концепціях людської поведінки

Джерело: розроблено автором на основі [1; 6; 14].

Варто наголосити на тому, що вигоди від ефективної інституції є прямо пропорційними втратам від неефективної інституції, тоді як втрати від ефективної інституції мають аналогічну залежність із вигодами неефективної, тобто вони протиставляються. При цьому перевагу під час здійснення вибору індивід надасть інституції, сукупний ефект (більший рівень вигоди та менший рівень втрат) якої буде переважати альтернативний варіант.

Зауважимо, що описане раніше фокусування індивідів на власних егоїстичних інтересах та попереднє оцінювання ними вигоди та втрат від альтернативних інституцій підкреслює особливе значення держави, здатної до впливу на формування варіантів вибору. Остання як

головний агент інституційних перетворень під час розроблення та реалізації соціально-економічних реформ має брати до уваги не тільки зміни загального суспільного ефекту від них, але й сприйняття цих реформ окремими економічними агентами в контексті їхнього позитивного чи негативного впливу на зміни індивідуального рівня трансакційних витрат та зміни вподобань у бік ефективної чи неефективної норми.

Ураховуючи вищезазначене, можна сформувати напрями інституційних перетворень, відображених в економічній політиці держави, що мають на меті скорочення негативного впливу інституційних дисфункцій на національну економіку (рис. 3):

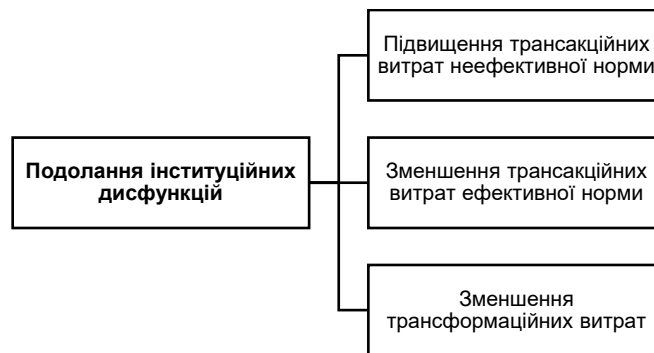

Рис 3. Напрями подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем

Джерело: розроблено автором.

Це:

(1) збільшення трансакційних витрат неефективної норми;

(2) зменшення трансакційних витрат альтернативної ефективної норми;

(3) зниження трансакційних витрат переходу від неефективної до ефективної норми.

Варто наголосити на тому, що описані напрями подолання інституційних дисфункцій можуть реалізовуватися як інституційні перетворення відокремлено один від одного, тобто поступово з урахуванням отриманих результатів і за необхідності із застосуванням коригування, а також і комбіновано для досягнення кумулятивного ефекту та економії часу.

Практика реалізації інституційних реформ у різних країнах світу демонструє, що найлегшим шляхом реалізації першого напрямку подолання інституційних дисфункцій або збільшення трансакційних витрат інституційної дисфункції є впровадження санкційного механізму з певним рівнем покарання або ж втрат за дії поза правовим полем. Наприклад, запровадження кримінальної відповідальності, адміністративного покарання або ж звільнення з займаного робочого місця за корупційну діяльність. Такий спосіб протидії неформальним практикам спочатку має на меті збалансувати, а потім і змінити в протилежний бік переваги для індивідів під час здійснення вибору між наявними альтернативами почати використовувати неефективну норму чи перейти до офіційно встановлених "правил гри" таким чином, щоб індивід схилився до другого варіанта дій, оскільки рівень потенційної вигоди від першої альтернативи не обґрунтовував би тяжкість можливих понесених ризиків.

Варто також додати, що сучасне сприйняття санкційного механізму характеризує його через призму покара-

ння окремих міжнародних суб'єктів за дії, які визнані протиправними іншими членами світової економічної спільноти. На нашу думку, зазначений концептуальний підхід є цілком правомірним, однак необхідно додати, що санкції не обмежуються виключно функцією покарання. Вони можуть бути застосовані також для стримування, дозволяючи будь-якому суб'єкту, який хоче вчинити протиправно, оцінити не тільки майбутні вигоди, але й потенційний ризик і втрати наперед, а не тільки постфактум, і за необхідності відмовитися від запланованих протиправних дій.

Водночас варто підкреслити, що санкційні заходи можуть суттєво збільшити й трансакційні витрати на здійснення моніторингу і контролю, а саме:

- наслідком встановлення санкцій може бути збільшення державних видатків на їх запровадження та постійну підтримку;
- санкції, які мають стримувати небажану поведінку індивідів, можуть призвести до її заміщення іншою неефективною нормою;
- не можна виключати ймовірність помилкового використання санкційного механізму. Як наслідок, за цих умов соціальні витрати в результаті покарання невинного суб'єкта будуть тим більшими, чим більш суворим є саме покарання [7, с. 9].

У цьому контексті можна розглянути приклад корупційної взаємодії як неефективної інституції і приклад відмови від її застосування як такої, що є ефективною. Відповідно, для того, аби підвищити трансакційні витрати використання корупційної взаємодії, треба встановити покарання за її використання, яке було б не тільки зіставне з потенційними вигодами, але й значно переважало їх. Аналіз світового досвіду подолання подібних

інституційних дисфункцій свідчить, що інституційні зміни, які відбувалися у Фінляндії, є одним із прикладів ефективного використання санкційного механізму. У результаті використання цього методу країна стала однією із найменш корумпованих у світі. У державі запроваджено кілька нових санкцій, які різняться за своїми наслідками для громадян, від звичайного адміністративного покарання у формі грошового штрафу до кримінальної відповідальності у формі ув'язнення строком не менш ніж чотири роки залежно від рівня суспільної небезпеки від дій, які можуть бути інтерпретовані як корупційна взаємодія.

Іншим прикладом, хоча і радикального, але ефективного застосування санкційних обмежень в цьому ж напрямі є приклад Китаю, де в кінці 1990-х років було введено смертну кару як покарання за будь-який вид хабарництва. Відтак, якщо в 1996 р. згідно з рейтингом сприйняття корупції Transparency International Китай посідав майже останнє 50-те місце з 54 досліджуваних країн із показником Індексу 2,6, то через два роки після запровадження відповідних санкційних заходів ця країна посіла 52 місце з 85 аналізованих країн з показником індексу 3,5. На думку фахівців Transparency International, подібна практика санкційних заходів, хоча і є найбільш

радикальним і безповоротним покаранням для індивідів, постає чи не найбільш ефективним механізмом їх стримування від здійснення протиправної діяльності [10].

Аналіз індексів сприйняття корупції за 2021 рік, наведених у дослідженні Transparency International, у розрізі різних регіонів світу (табл. 1) дозволяє дійти таких висновків:

- найменш корупційним є регіон Західної Європи та ЄС, оскільки середній показник цього регіону становить 66 балів із 100 максимально можливих, при цьому саме в цьому регіоні розташовані 2 країни із 3, які отримали найбільший загальносвітовий показник у 88 балів (Данія та Фінляндія), та найбільший рівень "найгіршого" результату у 42 бали у Болгарії, який, у свою чергу, навіть перевищує середні показники деяких інших регіонів;
- решта регіонів містяться у проміжному інтервалі середнього балу від 33 до 45. Вужчий інтервал від 11 до 19 мають і найменші показники, найгірший загальносвітовий результат має Південний Судан з рівнем показника лише в 11 балів. При цьому інтервал максимальних результатів, на відміну від середніх найменших значень, є доволі широким – від 55 до 88, що свідчить про суттєву диверсифікацію методів протидії корупції в різних регіонах.

Таблиця 1. Індекс сприйняття корупції за 2021 рік для різних регіонів світу

Регіон	Середнє значення	Найкращий результат	Найгірший результат
Американський регіон	43	Канада (74/100)	Венесуела (14/100)
Західна Європа та Європейський Союз	66	Данія, Фінляндія (88/100)	Болгарія (42/100)
Східна Європа та Центральна Азія	36	Грузія (55/100)	Туркменістан (19/100)
Середній Схід та Північна Африка	39	Об'єднані Арабські Емірати (69/100)	Сирія (13/100)
Субсахарська Африка	33	Сейшельські Острови (70/100)	Південний Судан (11/100)
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	45	Нова Зеландія (88/100)	Афганістан (16/100)

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Реалізація другого напрямку подолання інституційних дисфункцій економічних систем здійснюється за рахунок зменшення трансакційних витрат ефективної інституції, яка протиставляється дисфункції. Це може бути досягнуто як шляхом стимулювання або заохочення індивідів до правової форми поведінки або ж шляхом полегшення методів слідування цій нормі. Аналогічно до першого підходу, спрямованого на збільшення трансакційних витрат неефективної норми, головною метою другого підходу є поступове вирівнювання, а потім і зміна вподобань в бік ефективної норми за рахунок зменшення трансакційних рівень витрат, які пов'язані з нею. Практика довела, що найпростішим способом зменшення трансакційних витрат інституції в межах правил гри за рахунок полегшення її слідуванню є зменшення рівня бюрократизації економіки.

У цьому контексті можна розглянути приклад тіньової діяльності як неефективної інституції і приклад офіційного старту підприємницької діяльності як такої, що є ефективною. За цих обставин можливим зразком згаданого зменшення трансакційних витрат можна вважати використання показника мінімального капіталу, необхідного для початку легальної діяльності підприємства. В

європейському регіоні та регіоні центральної Азії вимоги до мінімального капіталу переглядали не менш ніж 16 разів за останні 18 років, або ж майже кожного року. Серед переліку останніх реформ у цій сфері можна взяти до уваги, наприклад, Хорватію, де у квітні 2019 року зменшили вимогу до цього показника практично вдвічі з 10000 кун (близько 1500\$) до 5000 кун (близько 750\$), а в Бельгії цього ж року взагалі вирішили скасувати вимогу до здійснення мінімального платежу в разі створення нових приватних компаній. Як наслідок, обидві зазначені країни змогли покращити свій показник легкості ведення бізнесу (Doing Business), який розраховувався Світовим банком кожного року (станом на 2020 рік організація прийняла рішення тимчасово призупинити публікацію річного рейтингу), у контексті легкості початку бізнес активності, а саме Хорватія посідає 51 місце, а Бельгія зараз посідає 46 місце за цим же показником серед проаналізованих показників 190 країн [11].

Загальна динаміка зміни показника мінімального рівня капіталу для початку підприємницької діяльності за даними річних звітів Doing Business у різних регіонах протягом періоду від 2004 до 2020 року наведена на рис. 4.

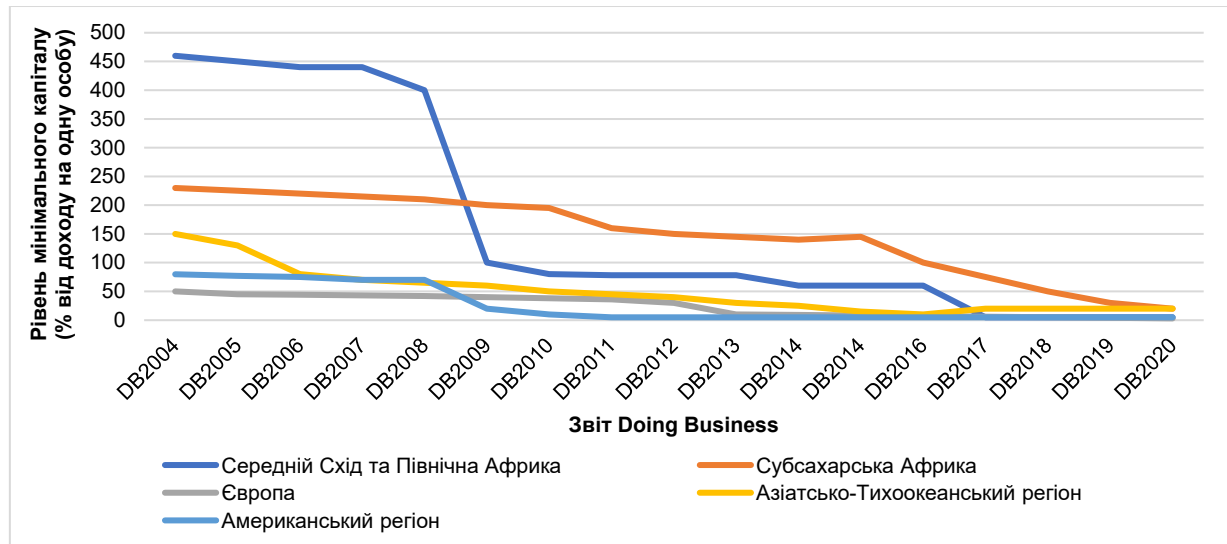

Рис 4. Динаміка зміни рівня мінімального капіталу, необхідного для початку бізнесу в різних регіонах (2004–2020 рр.), % від доходу на одну особу

Джерело: розроблено автором на основі [11].

Графічно відображені дані, які акумульовані Світовим банком, підтверджують наявність загальносвітової тенденції до зменшення вимог з боку держави до фінансового капіталу новостворюваних фірм у всіх регіонах земної кулі без виключення. Якщо ще на початку аналізованого періоду в 2004 році загальносвітовий мінімальний рівень досліджуваного показника був близько 50 % доходу однієї особи в Європейському регіоні, то в кінці цього ж періоду у 2020 році практично не залишилося країн з аналогічним рівнем цього індикатора навіть як максимального показника. Особливою увагою необхідно відмітити регіон Середньої Азії та Північної Африки, де за 16 років цей показник зменшився від трохи більше ніж 450 % від доходу на одну особу у звіті 2004 року до майже 0 % в останньому звіті 2020 року, тобто зменшився практично у 90 разів від початкового рівня. Загалом станом на останній звітній 2020 рік у всіх регіонах цей показник не тільки не перевищує 20 % від рівня доходу на одну особу, але й загалом міститься максимально близько до нульової позначки показника, що є додатковим свідченням поступового послаблення адміністративних бар'єрів до економічної діяльності з боку держави у зв'язку з посиленням конкуренції на глобальному рівні.

Схожим прикладом зменшення трансакційних витрат ефективної норми є реформи зі спрощення процедури старту бізнесу, які можна реалізувати, наприклад, на основі запровадження єдиних центрів реєстрації бізнес-діяльності, де підприємці можуть самостійно або зі сторонньою допомогою зареєструвати статут компанії, зарезервувати її назву, логотип, зареєструватися в реєстрі, отримати професійну ліцензію або підтримку тощо. Позитивну інституційну ефективність подібних заходів можна спостерігати на прикладі Молдови, де було створене Державну реєстраційну палату ще в 2010/11 роках і вже 2017 року цей державний орган став єдиним офіційним контактним центром для реєстрації нових компаній різного роду діяльності, що почав повідомляти Податкову службу, Фонд соціального страхування та інші органи влади про реєстрацію нових підприємств, полегшуючи комунікацію між різними державними відомствами. Зазначена інституційна реформа допомогла Молдові стати не просто регіональним лідером в Східній Європі з напрямку легкості старту нового бізнесу, але й посісти

13 місце серед 190 країн світу за цим показником загалом згідно з уже згадуваним рейтингом Doing Business [9]. У цьому ж контексті цікавими є результати наукового дослідження, яке було проведене в Португалії, що додатково емпірично засвідчило, що запровадження подібної державної системи "єдиного вікна" для реєстрації бізнесу створює і додатковий кумулятивний ефект для економічного розвитку країни, оскільки призводить до збільшення кількості фірм на 17 % і сприяє створенню семи нових робочих місць на 100000 мешканців [9].

У цьому ж контексті ще одним варіантом зменшення трансакційних витрат ефективної норми є активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у бізнес-процесах. Загальновідомо, що електронні послуги є доволі поширеними і доступними в більш ніж 90 % країн з високим рівнем доходу. При цьому практично всі країни з найвищими оцінками щодо особливостей започаткування бізнесу згідно з рейтингом Doing Business пропонують саме проходження електронного процесу реєстрації, зокрема йдеться про Австралію, Канаду, Данію, Естонію, Нову Зеландію, Португалію, Сінгапур та інші, де вже понад десять років процес реєстрації бізнесу є повністю цифровізованим і здійснюється без будь-якого залучення паперу чи третіх осіб. Цікавим прикладом є М'янма, де в січні 2019 року було суттєво спрощено відкриття бізнесу, за рахунок запровадження нової онлайн-платформи "MyCO". Головною метою створення цієї платформи було максимальне полегшення процедури реєстрації нових компаній і додаткове зниження плати за проходження цієї реєстрації за рахунок оптимізації процесів. Як результат, було об'єднано декілька наявних процедур, зокрема йдеться про пошук назви компанії, здійснення запиту на отримання державної ліцензії для початку діяльності, сплата реєстраційного збору та збору за графічне зображення, та отримання свідоцтва про реєстрацію. При цьому ця інституційна реформа є показовою і суттєво контрастує із загальним рівнем економічного розвитку М'янми, оскільки саме за рахунок описаних інституційних заходів країна посідала 70 місце серед 190 країн за рейтингом Doing Business у секторі старту бізнесу, за загального 165 місця рейтингу легкості ведення бізнесу, що тільки додатково підкреслює важливість інституційних реформ та суттєву ступінь розбіжностей в економічному розвитку між

країнами, які містяться в нижній частині цього рейтингу, коли за рахунок виключно тільки оптимізації реєстраційних процесів можна потрапити в першу половину рейтингу в окремому секторі [11].

Основним стимулом до реалізації інституційного поєднання бізнес-процесів та цифрових технологій є зменшення трансакційних витрат, які проявляються у часовій та фінансовій формах, одночасно для всіх учасників ринку: як для суб'єктів господарювання окремо, так і для держави і суспільства загалом. Підкреслюючи важливість описаної раніше цифрової реєстрації, необхідно зазначити, що вона має вагомe значення не тільки для невеликих локальних фірм, які працюють на певній відстані від наявних реєстраційних офісів (наприклад, у деяких країнах підприємці повинні їздити виключно до столиці, щоб зареєструватися). З погляду державної політики зазначені інституційні інновації мають на меті задоволення зростаючого попиту на акумуляцію актуальної інформації про функціонуючі компанії для здійснення заходів щодо нагляду за підприємцями та аудиту їхньої діяльності. Подібна акумуляція настільки великого обсягу даних потребує також від держави додаткових витрат на покращення сервісів цифрової безпеки та здійснення додаткових заходів щодо запобігання можливостей можливих втрат цих даних, але загалом подібна практика сприяє підвищенню прозорості та активному обміну інформацією між учасниками ринку, а також суттєво полегшує впровадження надалі нових онлайн-сервісів на основі вже цих даних.

Третій напрям подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем передбачає зниження трансакційних витрат переходу від неефективної до ефективної норми. Аналогічно до попередньо описаних підходів, він спочатку має на меті вирівнювання, а потім і зміну трансакційних витрат для індивідів під час здійснення вибору між наявними альтернативами. Тут важливо підкреслити, що цей підхід не має на меті здійснення будь-яких реформаторських заходів стосовно зміни початкової привабливості альтернативних інституцій, як це передбачено двома попередніми напрямками. Останні розраховані переважно на період, коли індивід ще не знає остаточно як треба чинити і лише оцінює запропоновані варіанти, тобто перебуває саме в моменті здійснення вибору між альтернативами. Водночас третій напрям акцентує увагу на зміні рівня витрат, які несе індивід у разі зміни однієї норми на іншу в процесі її активного використання.

Прикладом застосування такого підходу на практиці є заходи з економічної легалізації доходів громадян, що були отримані суб'єктами господарювання раніше в результаті здійснення нелегальної діяльності, або ж більш поширена в межах суспільства назва – податкова амністія капіталу. Вона передбачає, що держава надає індивідам право вибору між двома варіантами дій: залишити грошові кошти незадекларованими з потенційними ризиками в майбутньому (неефективна інституція), водночас альтернативний варіант їх легалізації за умови виконання певних дій без наявності індивідуальних ризиків, вважається таким, що є інституційно ефективним.

Під час реалізації амністії грошових коштів держава бере на себе зобов'язання не використовувати наявні інструменти покарання проти порушників, а дозволяє офіційно задекларувати дохід від тіншової діяльності, який його власники здобували в минулому, не здійснюючи податкові платежі до бюджету або ж взагалі виводячи ці грошові кошти за межі юрисдикції країни. Тобто уряд ухвалює рішення зменшити рівень трансакційних витрат переходу від тіншової до легальної діяльності для суб'єктів господарювання, що було б для учасників ринку важким або практично неможливим процесом за нормальних умов. За цих умов процес легалізації відбувається за рахунок сплати меншого рівня податкового навантаження (або ж взагалі без сплати податкових платежів) та уникнення покарання. Зазвичай механізм податкової амністії капіталу використовують країни, що розвиваються, або ж з високим рівнем тіншової економіки [5].

Описаний метод легалізації тіншових доходів активно застосовувався в різних країнах. У таблиці 2 наведено його основні характеристики для низки країн за останні 30 років. Найбільш успішним досвідом податкової амністії можна вважати приклад Індонезії, де в 2016–2017 роках за наявності початкового плану декларування близько \$300 млрд було задекларовано \$366 млрд загалом, тобто на 22 % або майже на чверть більше від запланованого на початку показника. Найменш ефективною і навіть повністю провальною можна вважати податкову амністію, яка проводилася в Грузії 2006 року, порівняно з результатами інших країн, коли загалом задекларували тільки \$3,5 млн. Варто зазначити, що за першочергового плану держава мала отримати до бюджету більше ніж \$4 млн за податкової ставки в 1 %, тобто від початкової цілі не вдалося отримати навіть більш ніж 1 %.

Таблиця 2. Результати проведення податкової амністії капіталу в різних країнах за останні 30 років

Країна	Рік	Задекларовано	Бюджет отримав	Ставка
Аргентина	2016–2017	\$116 млрд	\$9,5 млрд	0–10%
Грузія	2006	\$3,5 млн	\$35 тис	1%
Індія	2016	\$9,5 млрд	\$4,1 млрд	45%
Індонезія	2016-2017	\$366 млрд	\$8 млрд	0–3%
Італія	2001–2002	€73 млрд	€1,4 млрд	2,5%
	2009	€80 млрд	€4 млрд	5%
Німеччина	2004–2005	€4 млрд	€1,2 млрд	25–35%
Казахстан	2001	\$0,5 млрд	-	0%
	2006–2007	\$6,7 млрд	\$0,6 млрд	10%

Джерело: розроблено автором на основі [5]

У цьому контексті варто підкреслити, що позитивний чи негативний результат податкової амністії капіталу має стійкий кореляційний зв'язок з рівнем суспільної довіри до влади і практично не корелює з рівнем встановленої "пільгової" ставки оподаткування (єдино встановленої на весь період амністії чи плаваючої залежно від попередньо визначених умов).

Висновки та дискусія. Таким чином, проведений аналіз світового досвіду інституційного реформування до-

дить, що стратегія державної політики щодо протидії інституційним дисфункціям здійснюється за трьома основними напрямками та базується на різних концептуальних підходах, обґрунтованих на основі аналізу особливостей здійснення вибору індивідів між альтернативними інституціями: збільшення трансакційних витрат неефективної норми, зменшення трансакційних витрат альтернативної ефективної норми або ж зниження зазначених витрат переходу до неї. Перший підхід реалізується шляхом впровадження покарання за дії поза правовим полем. Другий підхід

реалізується за рахунок стимулювання індивідів до правої форми поведінки або ж шляхом полегшення методів слідування цій нормі. Третій підхід акцентує увагу на зміні трансакційних витрат, які несе індивід, при переході від однієї норми до іншої у процесі її використання.

Важливо окремо підкреслити факт того, що описаний процес подолання економічною системою інституційних дисфункцій потребує активного залучення держави, яка не тільки контролює дотримання встановлених у суспільстві "правил гри", але й активно їх змінює, спираючись на власні стратегічні цілі. У цьому контексті можна стверджувати, що наразі інституційне реформування української економіки частково вже базується на основних принципах протидії інституційним дисфункціям економічних систем, оскільки здійснюється поступова цифровізація економіки, зменшується рівень її бюрократизації, проводиться кампанія щодо амністії капіталу та інше. Варто підкреслити, що зазначених заходів треба жувати як виняток, а ціленаправлено у формі реалізації довгострокової стратегії з реформуванням усіх галузей суспільного життя, зокрема й забезпечення чіткої специфікації прав власності, прозорості діяльності державної влади і управління, судової системи тощо.

Список використаних джерел

1. Гайдай Т. В. Еволюція концептуально-методологічних основ теорії інституційних змін. *Вісн. Київ. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2014. №164. С. 13–17.
2. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія. К.: ВПЦ "Київський університет". 2008. 296 с.
3. Гражевська Н. І., Заваженко А. О. Інституційні пастки ринкового реформування економіки України. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту*. 2019. № 820, С. 3–10.
4. Заваженко А. О. Інституції та їх вплив на економічний розвиток: пастка середнього доходу. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка"*: науковий журнал. Острогор: Вид-во НаУОА, 2022. № 24(52). С. 4-10.
5. Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р., Бойко О. Т. Проведення податкової амністії у світлі зарубіжного досвіду. *Ефективна економіка*. 2021. № 11.
6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К.: Основи. 198 с.
7. Полтерович В. М. Институциональные ловушки: есть ли выход? *Общественные науки и современность*. 2000. № 3. С. 5–16.
8. Aron J. Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*. 2000. Vol. 15. №1. P. 99–135. URL: <http://www.jstor.org/stable/3986503>
9. Branstetter L., Francisco L., Lowell J. Taylor, Venâncio A. Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal. *NBER Working Paper* 16473, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA., 2010.
10. *Corruption Perceptions Index*. Transparency International. URL: <http://www.transparency.org/>
11. Doing Business. Measuring Business Regulations. *World Bank Group*. URL: <http://www.doingbusiness.org>
12. Guiso L. Cultural Differences and Institutional Integration. *Journal of International Economics*. 2016. P. 97–113.
13. Hartwell Ch. A. Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects. *Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics* / J. Hölscher & H. Tomann (eds). Palgrave Macmillan. UK., 2015. P. 153–169.

A. Zavazhenko, PhD student, Faculty of Economics
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PUBLIC POLICY CONCEPTUAL APPROACHES TO OVERCOMING INSTITUTIONAL DYSFUNCTIONS OF MODERN ECONOMIC SYSTEMS

The article describes conceptual approaches, which are the basis of the state policy of overcoming the institutional dysfunctions of modern economic systems. The article's topic is a relevant theoretical problem within the framework of research into the new institutional theory, as it substantiates practical ways of counteracting the negative impact of inefficient institutions on the process of developing economic systems. In the research process, the author applied the methods of interdisciplinary, comparative and statistical analysis, as well as a systematic approach together with the use of tabular and graphic data visualization methods. The author analyses the main features of the destructive impact of institutional dysfunctions on modern economic systems, the theoretical basis of the implementation of institutional choice by individuals between two alternatives. The practical experience of institutional reforming in various countries in the context of the implementation of state policy to overcome inefficient institutions is described, and the effectiveness of these measures is indicated based on additional analysis of statistical data from recent years. According to the results of the study, scientific and practical recommendations for overcoming institutional dysfunctions of national economies as an essential component of the strategy of national economies' institutional reforming. The process of overcoming institutional dysfunctions by the economic system requires the active involvement of the authority, which not only monitors compliance with the 'game rules' established in society but also actively changes them based on its long-term strategic goals. The author also warns that the described measures should not be carried out as an exception but purposefully in the form of implementing a long-term strategy with reforming all areas of social life.

Keywords: modern economic systems; institutional environment; institutional changes; institutional dysfunctions; inefficient institutions.

14. Prakash A., Potoski M. Dysfunctional institutions? Toward a New Agenda in Governance Studies. *Regulation & Governance*. 2015. № 10. 3.
15. Tversky A., Kahneman D. Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, Springer. 1992. Vol. 5(4). P. 297–323.

References (in Latin): Translation / Transliteration/ Transcription

1. Gaidai T. (2014). Evolution of the conceptual and methodological foundations of the theory of institutional changes [Evolutsiya kontseptualno-metodolohichnykh osnov teorii instytutsiynykh zmin]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics.* №164. pp. 13-17. doi: 10.17721/1728-2667.2014/164-11/2 [in Ukrainian]
2. Gaidai T. (2008). Paradigm of institutionalism: methodological context [Paradyhma instytutsionalizmu: metodolohichnyy kontekst]. Monograph. Kyiv. Kyiv University Publishing and Printing Center. 296 p. [in Ukrainian]
3. Hrazhevska N., Zavazhenko A. (2019). Institutional traps of market reform of the economy of Ukraine [Instytutsiyni pastky rynkovoho reformuvannya ekonomiky Ukrainy]. *Scientific herald of Chernivtsi national university*, №820, pp. 3–10. doi: 10.31861/ecovis/2019-820-1 [in Ukrainian]
4. Zavazhenko A. (2022). Institutions and their impact on economic development: the middle income trap [Instytutsiyni ta yikh vplyv na ekonomichnyy rozvytok: pastka serednoho dokhodu]. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. "Economics" series. Ostrog*. №24(52). pp. 4-10. doi: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-4-10 [in Ukrainian]
5. Mykhalyt'ska N., Veresklyia M., Boyko O (2021). Implementation of tax amnesty in the light of foreign experience [Provedennya podatkovoyi amnistiyi u svitli zarubizhnoho dosvidu]. *Efficient economy*. №11. doi: 10.32702/2307-2105-2021.11.73 [in Ukrainian]
6. North D. (2000). Institutions, institutional change and the functioning of the economy [Instytutsiyni, instytutsiynna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky]. Kyiv: Osnovy, 198 p. [in Ukrainian]
7. Polterovich V. (2004). Institutional traps: is there a way out? [Instytutsionalnyye lovushki: yest li vykhod?]. *Social sciences and modernity*. № 3. pp. 5-16. [in Russian]
8. Aron J. (2000). Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*. vol. 15, №1, 2000, pp. 99-135. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3986503> [in English]
9. Branstetter L., Francisco L., Lowell J. Taylor, Venâncio A. (2010). Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal. *NBER Working Paper* 16473, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. doi: 10.1111/eoaj.12044 [in English]
10. *Corruption Perceptions Index*. Transparency International. Retrieved from <http://www.transparency.org/> [in English]
11. Doing Business. Measuring Business Regulations. *World Bank Group*. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org> [in English]
12. Guiso L. (2016) Cultural Differences and Institutional Integration. *Journal of International Economics*. pp. 97-113. doi: 10.1016/j.jinteco.2015.11.005 [in English]
13. Hartwell Ch.A. (2015). Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects in J. Hölscher & H. Tomann (eds) *Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics*. Palgrave Macmillan. UK. pp. 153-169. doi: 10.1007/978-1-137-37138-6_9 [in English]
14. Prakash A., Potoski M. (2015). Dysfunctional institutions? Toward a New Agenda in Governance Studies. *Regulation & Governance*. №10. doi: 10.1111/rego.12113 [in English]
15. Tversky A., Kahneman D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty, *Journal of Risk and Uncertainty*, Springer, vol. 5(4). pp. 297-323. [in English]

Received: 05/09/2022

1st Revision: 13/09/2022

Accepted: 26/09/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project